

OQILXON IBROHIMOV
JAMIL SADIROV

MUSIQA

7-sinf uchun darslik

OQILXON IBROHIMOV, JAMIL SADIROV

MUSIQA

7-sinf uchun darslik

Qayta ishlangan va to'ldirilgan nashri

*O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi
nashrga tavsiya etgan*

**G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent — 2008**

Taqrizchilar:

Qoʻldosh MAMIROV – Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universitetining dotsenti

Munajat ABRALOVA – Respublika Taʼlim markazi «Musika, sanʼat va mehnat taʼlimi» boʻlimi boshligʻi

Ibrohimov Oqilxon, Sadirov Jamil

Musika: 7-sinf uchun darslik. Qayta ishlangan va toʻldirilgan nashri. — T.: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2008. — 160 b.

BBK 85.31 я 721

I-S $\frac{4905000000 - 38}{M 352 (04) - 2008}$ reja 2008

ISBN 978-9943-03-075-6

© O. Ibrohimov, J. Sadirov. Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2008-y.

SOʻZBOSHI

Aziz oʻquvchilar, istiqlol sharofati ila koʻp asrlik musiqiy merosimizga milliy-maʼnaviy qadriyatlarimiz qatorida alohida eʼtibor berila boshlandi. Endilikda Siz ham xalqimizning ajoyib, xilma-xil va bir-biridan goʻzal mahalliy musiqiy anʼanalaridan, mumtoz musiqaning yuksak durdonalari boʻlmish maqom namunalaridan maʼnaviy zavq olish, ruhiy bahramand boʻlish imkoniga ega boʻldingiz.

Buning uchun Siz oʻzingizda kuy-ohanglarning sof buloqlari boʻlgan xalq kuy-qoʻshiqlari-yu mumtoz maqomlarni qalb ila tinglash madaniyatini, ularni zarur darajada ijro eta olish malakalarini hosil etmogʻingiz kerak. Shundagina siz isteʼdodli ajdodlarimiz ijodi bois qadimdan davom etib kelayotgan boy badiiy anʼanalarimiz silsilasiga maʼnan bogʻlanishga erisha olasiz. Zero, milliy musika xalqimiz boy maʼnaviyatining, barkamol ruhiyatining sadolardagi badiiy goʻzal ifodasi va, ayni paytda, yangi, Buyuk Davlat bunyodkori boʻlmish jamiyatimizning ruh quvvati va jon ozigʻidir.

Aziz oʻquvchilar, qoʻlingizdagi darslik sizga xalqimizning ana shunday qadimiy va doimo navqiron boʻlgan ajib navolarini qalbingizga jo qilishda koʻmak beradi, degan umiddamiz. Shu bilan birga, bu darslik sizlarga diyorimizning turli vohalarida yuzaga kelgan mahalliy musiqiy anʼanalar bilan atroflicha tanishish imkonini ham beradi.

Bu anʼanalar esa uzoq davrlar mobaynida shakllangan boʻlib, ular xalqimizning turli sharoitlardagi turmush tarzi, mehnat mashgʻulotlari, turfa marosimlari va bayramlari kabi jarayonlar bilan uzviy bogʻlanib ketadi. Ushbu jihatlarni batafsil oʻrganish maqsadida oʻquv yilimizning birinchi choragida Surxondaryo — Qashqadaryo va Buxoro—Samarqand musika uslublarini oʻrgansak, ikkinchi chorak davomida Xorazm va Fargʻona—Toshkent musika uslublarini oʻzlashtiramiz, uchinchi va toʻrtinchi choraklarda esa Shashmaqom, Xorazm maqomlari va Fargʻona—Toshkent maqom yoʻllarini oʻrganamiz.

Dars davomida berilgan mavzu boʻyicha suhbatlar uyushtiriladi. Shuningdek, musika tinglash, ovozda aytim mashqlarini bajarish, qoʻshiq kuylash kabi faoliyat turlaridan ham keng foydalaniladi.

Har bir chorak yakunida berilgan musika lugʻati bilim doirangizni kengaytirib borishingizda qoʻl kelishi mumkin.

Darslikdan unumli foydalanish uchun quyidagi shartli belgilarni eslab qoling:

— musika tinglash.

— aytim mashqlari.

— qoʻshiq kuylash.

— notaga qarab kuylash.

— mustaqil oʻqish.

— musika savodi.

?! — savol va topshiriqlar.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING
DAVLAT MADHIYASI

Abdulla Oripov so'zi

Mutal (Mutavakkil) Burhonov musiqasi

Tantanavor

Ser- qu- yosh, hur o'l- kam, el-
ga baxt, na- jot, Sen o'- zing do'st -lar- ga
yo'l- dosh, meh-ri-bon! Meh- ri- bon! Yash-na-
gay to a- bad il- mu fan, i-jod. Shuh-ra-ting por-la-
sin to - ki bor ja- hon! Ol- tin bu
vo- diy - lar, jon O'z-be- kis- ton. Aj- dod-

lar mar-do- na ru- hi sen- ga yor! U-lug'
xalq qud- ra- ti jo'sh ur- gan za-mon, O-lam-
ni mah-li- yo ay- la - gan di- yor! Bag' -ri
gan di- yor!

Serquyosh, hur o'lkam, elga baxt, najot,
Sen o'zing do'stlarga yo'ldosh, mehribon!
Yashnagay to abad ilm-u fan, ijod,
Shuhrating porlasin toki bor jahon!

Naqarot:

Oltin bu vodiylar — jon O'zbekiston,
Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
Olamni mahliyo aylagan diyor!

Bag'ri keng o'zbekning o'chmas iymoni,
Erkin, yosh avlodlar senga zo'r qanot!
Istiqlol mash'ali, tinchlik posboni,
Haqsevar, ona yurt, mangu bo'l obod!

Naqarot

I CHORAK

O'ZBEK MUSIQA MADANIYATIDA AN'ANAVIYLIK VA ZAMONAVIYLIK

SURXONDARYO — QASHQADARYO MUSIQA USLUBI HAQIDA TUSHUNCHA

Surxondaryo—Qashqadaryo musiqa uslubi deganda, asrlar davomida shakllangan mehnat aytimlari, mavsumiy marosim qo'shiqlari, cho'ponlar ijodi, baxshilar san'ati va xalq ijodiga oid yana ko'plab aytim va cholg'u kuylari tushuniladi. Shuni ham aytish kerakki, musiqiy an'analarning kelib chiqish negizlari qadimiy davrlarga taalluqli bo'lib, ular turli vaziyatlarda, xalqning turmush tarzi bilan bog'liq turfa ko'rinishlarda, xususan, mehnat jarayonlarida, oilaviy sharoitda o'tkaziladigan urf-odat va marosimlarda, ommaviy sayil va tantanalarda yuzaga keladi.

Surxondaryo—Qashqadaryo hududlarida yashovchi mahalliy aholi uzoq davrlardan buyon chorvadorlik va dehqonchilik mehnati bilan

shug'ullanib keladi. Shu bois ham, bu yerlarda mehnat jarayonlari bilan bog'liq aytim va cho'pon kuylari juda ko'plab ijod etilgan. Dastlab iste'dodli shaxslar tomonidan (yakka yoki jamoa ishtirokida) aytilib, so'ngra el orasida og'izdan og'izga o'tib ommalashgan mehnat qo'shiqlari bizga qadar xalq xotirasida va mehnat amaliy tajribasi faoliyatida saqlanib kelindi. Bundan tashqari, mavsumiy marosim, ommaviy bayram va xalq sayillari («Navro'z bayrami», «Lola sayli») qo'shiqlari hamda qarsak — o'yin aytimlari va yana ko'plab ommaviy qo'shiq kuylari o'tmishdan bizning davrimizga meros bo'lib qoldi.

Musiqiy merosning ulkan qismi bo'lgan dostonlarni baxshilar o'z xotiralari va ijodlarida saqlab, ijro etib kelmoqdalar.

Shuningdek, Surxondaryo — Qashqadaryo an'anaviy cholg'ulari qatorida do'mbira, qo'biz, cho'pon nay, sibiziq, changqobuz va doyralar uzoq o'tmishdan buyon mahalliy aholi orasida ardoqlanib, ularda turfa kuylar ijro etib kelinmoqda.

Do'mbira cholg'usi Surxondaryo—Qashqadaryo mahalliy musiqasida keng joriy etilgan sozlardan bo'lib, ayniqsa baxshi va cho'ponlar tomonidan sevib ijro etiladi.

▲ **Aytim.** Ovozingizni sozlash uchun quyidagi mashqlarni bajaring (kuylang):

DO MAJOR TUZUGI

△ **Qo'shiq kuylash**

O'ZBEKISTON — ONAJON

Qambar Ota she'ri

Muhammad Otajonov musiqasi

Tez

Yer, os - mon-ning o - ra - si, O-lam-ning eng

sa - ra - si, av-lod me-ros Va-ta - nim - Qad-ri ba-land

bo's-to - nim, O - na - jon O'z - be - kis - ton,

Jo - na-jon O'z-be - kis - ton.

O - na - jon O'z - be - kis - ton.

Jo - na-jon O'z - be - kis - ton.

Sa-xo - vat - li, fi - do - kor, dun - yo - da eng

bax - ti - yor, So-diq - lik - da bo-lang - ga

ta - nil - gan-san o - lam - ga.

O - na - jon O'z - be - kis - ton,

Jo - na-jon O'z - be - kis - ton.

Yer, osmonning orasi,
Olamning eng sarasi,
Avlod meros Vatanim -
Qadri baland bo'stonim.

Oy husnda yetolmas,
Quyosh shaydo, ketolmas,
Ko'k toqingda yulduzlar,
Baxt taratar kunduzlar.

Saxovatli, fidokor,
Dunyoda eng baxtiyor.
Sodiqlikda bolangga
Tanilgansan olamga.

Bir yoningda Jayhundir,
Bir yoningda Sayhundir.
Mehrindir nur tarami,
Bag'ring dillar oromi.

Himmati hayotga teng,
Insonparvar, bag'ri keng,
Onajon O'zbekiston,
Jonajon O'zbekiston.

?! Savol va topshiriqlar

1. Mehnat qo'shiqlarining qanday turlarini bilasiz?
2. «O'zbekiston — onajon» qo'shig'ini to'liq holda kuylang.

SURXONDARYO — QASHQADARYO DOSTONCHILIK AN'ANALARI

Doston adabiy-musiqiy asardir. Uning tarkibida nasriy va she'riy ohang qismlari bo'lib, ular mazmunan o'zaro mushtarak bo'ladi.

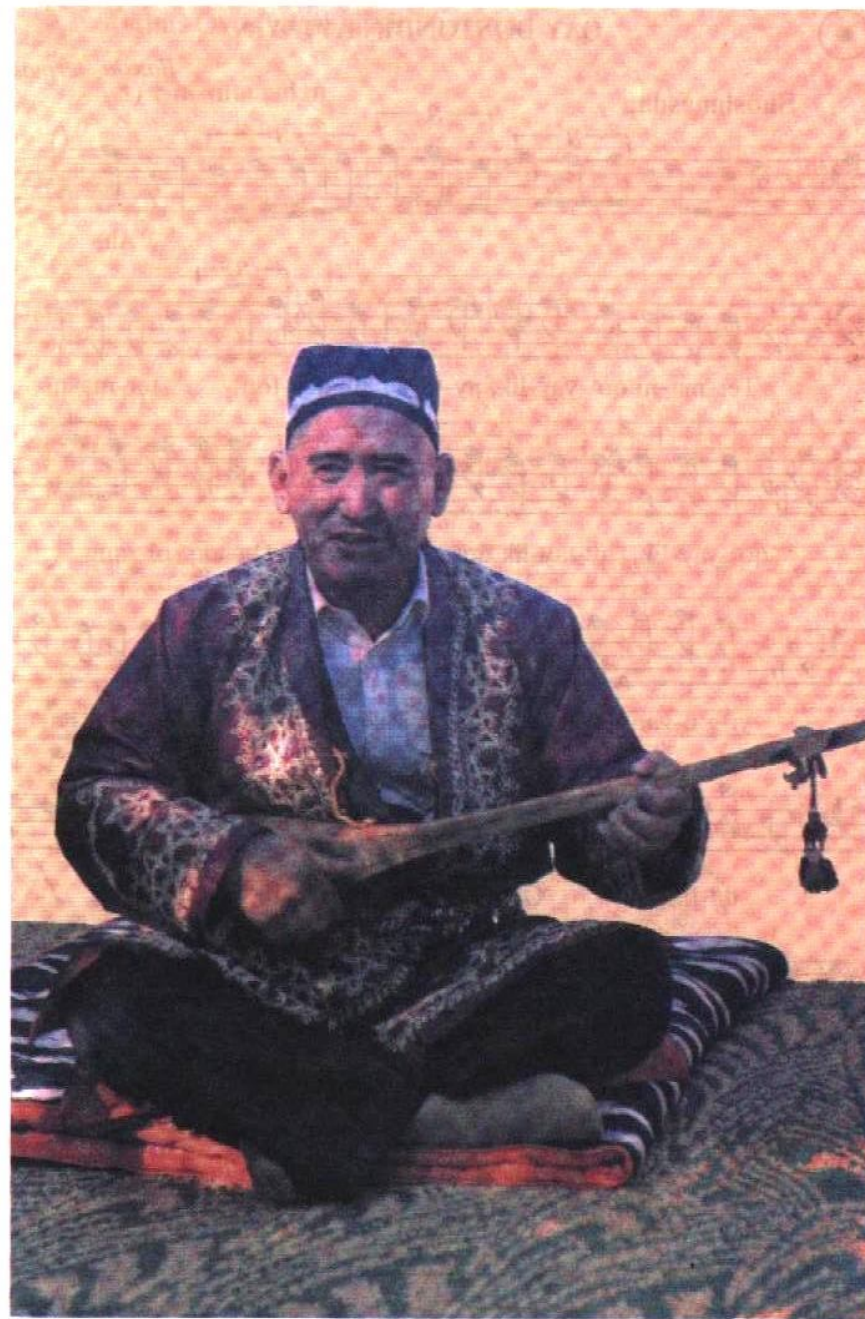
Surxondaryo — Qashqadaryo doston ijrochilarini **s h o i r** yoki **b a x s h i** deb yuritadilar. Baxshilar san'atida so'z ustasi, qo'shiq kuylovchisi va soz (do'mbira) cholg'uchisi birlashgan bo'ladi. Binobarin, baxshilar dostonlarning nasriy qismlarini mahorat bilan badiiy so'zlab hikoya etsalar, she'riy bo'laklarini qo'shiq shaklida maxsus ichki («bo'g'iq») ovoz bilan kuylaydilar va bunda do'mbira sozidan jo'rnavoz sifatida foydalanadilar.

Dostonlarni ijro etish mavsumi asosan kech kuzda, qishloq ahli dehqonchilik bilan bog'liq yig'im-terim ishlarini tugatgandan so'ng boshlanib, to'erta bahorga qadar davom etadi. Odatda, baxshilar mahalliy aholi tomonidan maxsus uyushtirilgan dostonchilik kechalarini o'tkazish uchun qishloq xonadonlaridan biriga taklif etilgan. Bu xonadonga mahalla ahli, qo'ni-qo'shnilar ham yig'ilishib, baxshining doston ijrolarini tinglashgan. Bunday kechalar bir necha kungacha davom etishi mumkin bo'lgan. Bundan tashqari, baxshilarni oilaviy bayram, to'y marosimlari va boshqa tantanalarni o'tkazishga ham taklif etganlar.

Dostonlarni kuylash tartib-qoidalariga ko'ra, avvalo, termalar aytiladi.

Terma - biror bir doston ijrosidan oldin baxshi tomonidan kuylanadigan aytim bo'lib, bunda baxshi o'z bisotida bor dostonlarni qisqacha ta'rillaydi va shu tariqa tinglovchilarga qarata «Qay dostondin aytayin», deb murojaat etadi. Tinglovchilar tanlovi, xohish-ixtiyori ham sabab bo'lib, baxshi o'z bisotidan bir dostonni kuylashni boshlaydi.

- **Musiqqa tinglash.** «Alpomish» dostonidan qo'shiq namunalarini tinglang.

Shoberdi Baxshi Boltayev.

QAY DOSTONDIN AYDAYIN

Baxshi termasi

Shoshmasdan

Ah,

Ter-ma-ni qo'-yay-lik, ay-tay-lik dos-ton, ter-ma-ni

qo'-yay-lik, ay-tay-lik dos-ton, Qu-loq sol-sang

yi-g'il-gan qa-dir-don, Cham-bil bel-di kat-ta da-g'i a-

da-ti, Olamga mashhurdir Go'ro'g'li sulton,

o-lam-ga mash-hur-dir Go'r-o'g'-li sul-ton.

Go'r o'g'-li-dan ay-tay-lik mi bir su-xan?

E ...

Aytm. Ovoz mashqlarini bajaring.

a) Shoshmasdan

b)

EY NOZANIN

Muqimiy g'azali

Xalq kuyi

M.M. ♩ = 88-92

Ey no-za-nin, ish-qing bi-lan

de-vo-na-man (o).

Ey, nozanin, ishqing bilan devonaman,
Oqshomlari uyqum kelmay to'lg'onaman.

Parilardek ochib yuzing, nihon bo'lding.
Xudba-xudba rashkim kelib qizg'onaman.

?! Savol va topshiriqlar

1. Surxondaryo—Qashqadaryo musiqa uslubi haqida gapiring.
2. Surxondaryo—Qashqadaryo an'anaviy musiqa cholg'ularini aytib bering.
3. Baxshilar haqida nimalarni bilasiz?

BUXORO — SAMARQAND MUSIQA USLUBI HAQIDA TUSHUNCHA

Buxoro—Samarqand musiqa uslubi deganda, Buxoro va Samarqand shaharlari va viloyatlari hududlarida qaror topgan musiqiy an'analar tushuniladi. Diyorimizning qadimiy madaniyat maskanlari bo'lmish bu vohalarda xalq qo'shiqlari, ashulalari, cholg'u kuyleri, qarsak o'yin — ayimlari hamda kasbiy musiqaga doir dostonchilik, sozanda san'ati va maqom namunalari keng o'rin tutadi.

Mazkur uslubning o'ziga xos jihatlaridan biri—ikki tillilik, ya'ni o'zbek va tojik tillari an'anasining namoyon bo'lishidir. Bu holat ushbu sarhadda yashab, faoliyat ko'rsatgan ko'pgina shoirlar, jumladan, Mujrim Obid, Abdullo Mulham Buxoriy, Fitrat Zardo'zi Samarqandiy, Muznib Shavkatiy Kattaqo'rg'oniyilar ijodida, shuningdek, ikki tilda ijro etib kelinayotgan o'zbek va tojik xalqlarining yuksak mumtoz musiqa namunasi bo'lgan Shashmaqom (Buxoro maqomlari) turkumida o'z aksini topgan.

Ikki tillilik an'anasi xalq musiqasida o'zgacha shakllarda aks etadi. Chunonchi, ayrim xalq qo'shiqlarini ayni vaqtning o'zida

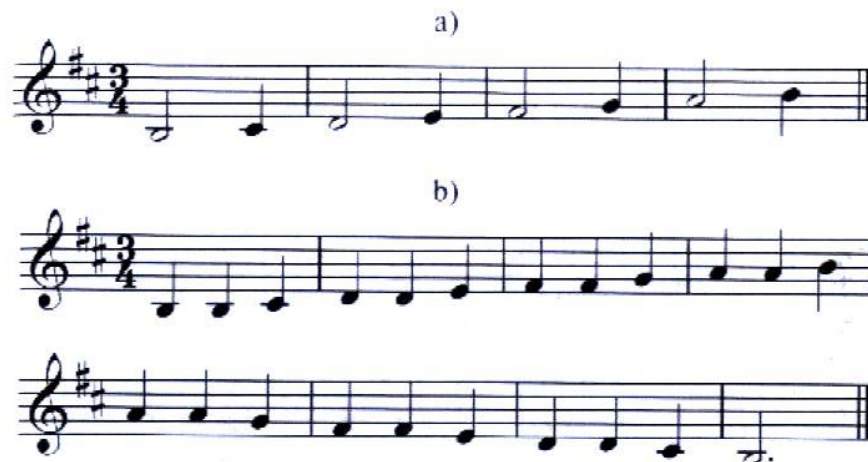
ham o'zbek, ham tojik tillarida kuylash mumkin. Odatda, qo'shiqning bandlari o'zbek tilida, naqarotlari esa tojik tilida, ba'zan aksincha ham bo'ladi. Bundan tashqari, ayrim xalq qo'shiqlarini o'zbek yoki tojik tillarida kuylash imkoni mavjuddir. Shuningdek, faqat bir tilda — yo o'zbek, yo tojik tilida kuylash uchun ijod etilgan xalq qo'shiqlari ham uchraydi.

Xalq kundalik turmush tarzida, bayram-u to'y-tomoshalarida musiqa muhim o'rin tutib keladi. Jumladan, bahor mavsumi bilan bog'liq «Guli surx» xalq marosimi tantanalarida qo'shiqlar aytilgan, «Qayroq o'yin», «Zang o'yin» kabi buxorocho raqslarga tushilgan.

 «BALJUVON» xalq kuyini notaga qarab kuylang.

▲ Aytim. Ovoz mashqlari:

△ Qo'shiq kuylash

YOSHLIK SENING PARVOZINGDIR

Po'lat Mo'min she'ri

Nadim Norxo'jayev musiqasi

O'rtacha

Yoshlik o'tib ketayotir
Yo muhlati bitayotir.
Yoqtiradi u tezlikni,
Yaratmoqda ezgulikni.

Naqarot:

Yoshlik sening qo'lingdadir,
Yo'lingdadir, ko'nglingdadir.
Yoshlik sening o'z sozingdir, } 2 marta
Ovozingdir, parvozingdir.

U shodlikdir, kuchlarga boy,
G'ayratlarga, o'chlarga boy.
Sovurmaslar uni yelga,
Sarf etarlar ona elga.

Naqarot:

Sabot ula sabotiga,
Chiqib olgin qanotiga.
Yetkazar u sarhadlarga,
Yetkazar u maqsadlarga.

SOZANDA SAN'ATI

Buxoro—Samarqand musiqa uslubida sozandachilik san'ati ham shakllangan bo'lib, u ayollar ijodi bilan bog'liqdir. Sozanda — bu yakkaxon aytimchi bo'lib, u qo'lida qayroq yoki zang (qo'ng'iroqcha) ushlab raqsga tushadi hamda qo'shiq bandlarini kuylaydi. Ikki-uch ayoldan iborat doyrachilar dastasi esa naqarotlar bilan jo'r bo'lib turadi. Demak, sozanda dastasi (ansambli)da jami uch-to'rt ayol — yakkaxon sozanda, doyrachi, naqarotchi qatnashadi.

An'anaga ko'ra, sozanda dastalari o'z san'atini faqat xotin-qizlar davrasida o'tkaziladigan yig'in, to'y va turli bayramlarda namoyish etadi. Ularning repertuari o'zbek va tojik tilida bo'lgan ko'p qismli o'yin — aytim turkumlaridan iborat bo'ladi. Shuningdek, aytim qo'shiqlarni ham o'zbek, ham tojik tillarida kuylash an'anasi mavjud. Odatda, sozanda o'z aytimini vazmin, lekin tantanavorlik ruhi bilan sug'orilgan «To'y muborak» qo'shig'i bilan boshlaydi. So'ngra asta jadallashib boruvchi raqs - o'yin ayimlari birin-ketin, to'xtovsiz ijro etila boshlanadi.

Doyrachilar ham naqarotlar, ham usullar bilan jo'r bo'lib turishadi, ba'zan esa turkum davomida ikki xil tuzilishga ega ritmlarni o'zaro mutanosib ijro etadilar.

● Musiqa tinglash

BO'YI-BO'YI

O'rtacha

Xalq qo'shig'i

Bo'-yi, bo'-yi, bo'-yi, ab-ro'-yash du-
me mo-re. Ni-go-ri no-za-ni-ni ah-
li dar-dam (ey), Ab-ro'-yash du-
mi mo-re. Bo'-yi, bo'-yi, bo'-yi,
ab-ro'-yash du-mi mo-re, Sa-ram-ro gar
bur-ri bo xan-ja-ri tez (ey),
Ab-ro'-yash du-mi mo-re. Bo'-yi, bo'-yi,
bo'-yi, ab-ro'-yash du-mi mo-re.

▲ Aytim. 1. Mashqlar:

a)

b)

BUXORO

Safar Barnoyev she'ri

Habibullo Rahimov musiqasi

Vals sur'atida

Dun-yo-da sha-har-lar ko'p,
Ham sho-mu sa-har-lar ko'p. Be-tak-ro-
ru be-nuq-son De-guv-chi xa-bar-lar
ko'p. De-guv-chi xa-bar-lar ko'p.

Qaytarishda tezroq

Oy bit-ta, Qu-yosh bit-ta, it-ta- dur, ho

Dunyoda shaharlar ko'p,
Ham shom-u saharlar ko'p.
Betakror-u benuqson
Deguvchi xabarlar ko'p.
Oy bitta,
Quyosh bitta,
Bitta Buxoro.

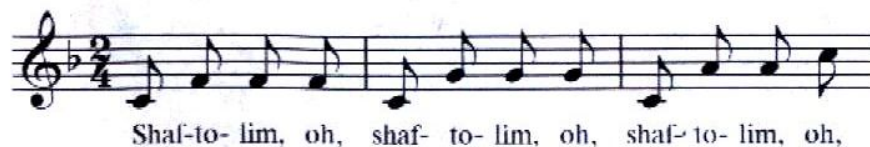
Minorai Kalon,
Derlar, shuhrati, shoni,
Har guzar, har ko'chasi
Donishmandlar makoni.
Oy bitta,
Quyosh bitta,
Bitta Buxoro.

Har toshida tarixi,
Bardoshida tarixi,
Naqqosh-u ustalarning
Sirdoshida tarixi.
Oy bitta,
Quyosh bitta,
Bitta Buxoro.

Imom Buxoriy bir yon,
Ibn Sinosi bir yon,
Nurga o'ralib ko'kka -
Bo'y cho'zgan tug'yon.
Oy bitta,
Quyosh bitta,
Bitta Buxoro.

?! Savol va topshiriqlar

1. Buxoro-Samarqand musiqa uslubiga mansub qanday qo'shiq yoki kuyni bilasiz?
2. «Buxoro» qo'shig'ini yod oling.
3. Quyidagi nota misolida qaysi intervallar qo'llanganligini aniqlang:

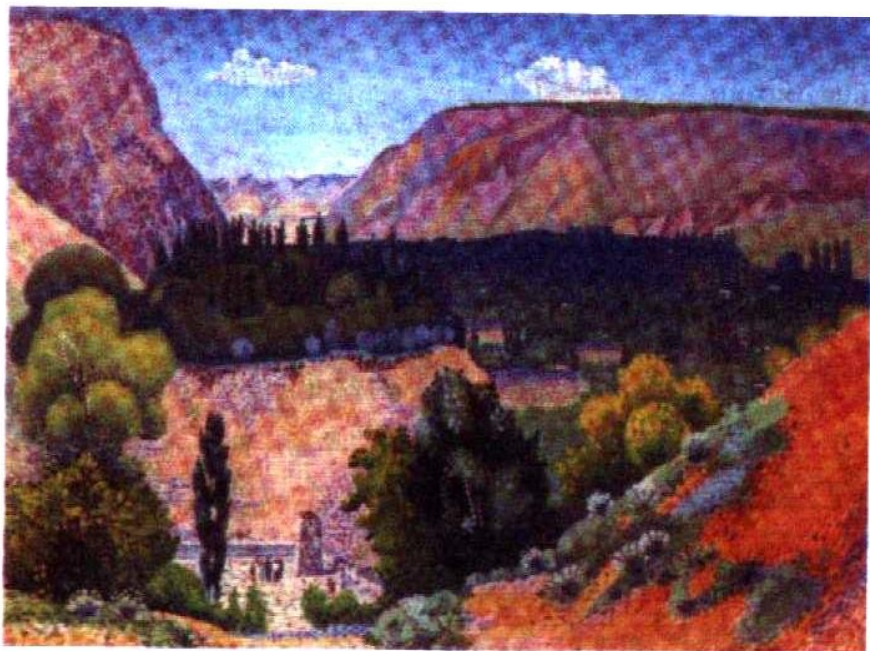
FARG'ONA – TOSHKENT MUSIQA USLUBI HAQIDA TUSHUNCHA

Farg'ona–Toshkent musiqa uslubi–Farg'ona vodiysi, Toshkent shahri va viloyati hududlarida qaror topgan musiqiy an'analar majmuidir. Bunda xalq musiqasiga oid kuy, terma, lapar, yalla, qo'shiq, ashula kabi aytim janrlari, shuningdek, dostonchilik, ashulachilik, maqomchilik kabi kasbiy musiqa an'analari o'z aksini topgan.

Farg'ona–Toshkent musiqa uslubida bolalar folklori, xotin-qizlarning qo'shiqchilik ijodi, yallachilik, ashulachilik va cholg'u kuylari munosib o'rin tutadi. Jumladan, mazkur uslubdagi bolalar folklori bo'lgan «Boychechak», «Yomg'ir yog'aloq», «Laylak keldi», «Oftob chiqdi», «Chuchvara qaynadi», «Chittigul» kabi qo'shiqlar nafaqat shu sarhadda, balki butun diyorumiz bo'ylab mashhurdir.

Xotin-qizlar davrasida lapar-u yallalar, to'y marosimi qo'shiqlari bo'lgan «Yor-yor», «Kelinsalom» va boshqa qo'shiq namunalari sevib aytiladi.

Farg'ona–Toshkent musiqa uslubida «katta ashula» deb nom olgan ashula yo'li ham bo'lib, u, odatda, turli ommaviy yig'in va

Z. Islomshikov. Shohimardon.

Musiqa cholg'ulari ustasi Xirojiddin Muhiddinov.

tantanalarda, bayram marosimlari va gap-gashtaklarda hamda an'anaviy choyxona majlislarida hofizlar tomonidan ijro etilgan.

Farg'ona–Toshkent musiqa uslubida Haydar Ota Baychiyev, Jumaboy Baxshi, Razzoq Baxshi Qozoqboyev, Qobilboy Baxshi kabi do'mbira chertib doston aytuvchi baxshilar ham bo'lib, ularning repertuari asosan «Alpomish», «Rustamxon», «Avazxon», «Shirin va Shakar» kabi dostonlardan iborat bo'lgan.

Farg'ona–Toshkent musiqa amaliyotida deyarli barcha xalq cholg'ularini, jumladan, dutor, tanbur, rubob, chang, sato, g'ijjak, nay, qo'shnay, surnay, karnay, doyra, nog'ora va boshqa sozlarni ko'rish mumkin. Bu sozlar vaziyatga qarab yakka yoki ansambl shaklida namoyon bo'ladi. Xususan, ommaviy bayram, xalq tantanalari va to'y marosimlarida surnay, karnay, nog'ora va doyralardan iborat ansambl sadolari yangrasa, xona sharoitlarida esa

sadolanishi nisbatan yumshoq cholg'ular – dutor, tanbur, g'ijjak, qo'shnay va boshqalar qo'llaniladi.

Binobarin, xalqimizning madaniy hayotida har bir milliy cholg'uning o'z o'rnini, vazifasi va ijro etiladigan maxsus kuylari bor. Misol tariqasida dutorni tavsiflash mumkin. Bu sozda ijro etish uchun maxsus «Qo'shtor», «Chertmak», «Dutor Bayoti» kabi kuylar bo'lishi bilan birga yana undan jo'rnavor sifatida ham foydalaniladi. Dutor (doyra kabi) xotin-qizlar orasida keng ommalashgan cholg'udir. Ayni chog'da, ashulachi-hofizlar ham dutorni tanbur bilan birga o'z ashula aytimlariga jo'rnavoz etadilar. Ammo tanbur, sato, nay, qo'shnay, g'ijjak, chang singari sozlar, asosan, kasbiy musiqachilar cholg'usi hisoblanadi, ya'ni bu sozlarda ijro etish uchun maxsus tayyorgarlik ko'rgan va zarur malakaga ega musiqachilar bo'lishi kerak.

Farg'ona–Toshkent cholg'u musiqasida raqs kuylari ham mashhurdir. Bu o'rinda, jumladan, «Dilxiroj», «Andijon polkasi», «Farg'onacha rez», «Tanavor», «Katta o'yin» kabi raqs kuylarini aytish mumkin.

XALQ ASHULALARI

Farg'ona–Toshkent musiqa uslubida xalq ashulalari muhim o'rin tutadi. Bu ashulalar terma, lapar, qo'shiq singari aytimlarga nisbatan ovoz doirasining kengligi hamda kuychan, so'lim ohanglari bilan ajralib turadi. Xalq ashulalari barmoq vaznida bo'lgan xalq she'rlari yoki aruz vaznidagi mumtoz she'riyat asosida aytiladi.

Ashulalar ijod etilishiga ko'ra ikki xil bo'lishi mumkin:

1. Xalq og'zaki musiqa ijodida yuzaga kelgan ashulalar.
2. Kasbiy musiqaga oid ustoz bastakorlar tomonidan ijod etilgan ashulalar.

«Tanavor», «Ey nozanin», «Oydek to'libdur», «Farzona», «Ul parivash» singari xalq ashulalari nafaqat hofiz-ashulachilar, balki ziyolilar, hunarmandlar, kosiblar va boshqa kasb egalari tomonidan ham ijro etib kelinadi. Shuningdek, bu turdagi ashulalar xotin-qizlar tomonidan ham «ichkarida» kuylangan. Jumladan, «Chaman ichra», «Tanavor»ning «Qora sochim» kabi ashula yo'llari dutor jo'rligida xotin-qizlar tomonidan sevib ijro etiladi.

Ayni vaqtda, «Nigorim», «Galdir», «Nisor», «Fig'on», «Chaman yalla» singari ashulalarni asosan kasbiy musiqachilar bo'lgan hofiz-ashulachilar kuylashadi. Bunda tanbur-dutor jo'rnavozligi ko'p qo'llaniladi.

Ashulalar, an'anaga ko'ra, turli yig'in va majlislarda, to'y marosimlari va boshqa xalq tantanalarida ijro etilgan. Choyxonalarda esa ashulachilarning ijodiy musobaqalari ham o'tkazib turilgan.

Taniqli ashula ijrochilari qatorida Mamadbobo Sattorov, Boltaboy Rajabov, Erkaqori Karimov, Ortiqxo'ja Imomxo'jayev, Rasulqori Mamadaliyev, Jo'raxon Sultonov, Ma'murjon Uzoqov, Mukarrama Azizova, Zaynab Polvonova, Murodjon Ahmedov, Tavakkal Qodirov, Fattohxon Mamadaliyev, Orifxon Hotamov kabi mashhur san'atkorlar nomini hurmat bilan tilga olamiz.

● Musiqa tinglash

TANAVOR I

Xalq ashulasi

Qo- ra so- chim

o'- sib (o)

Qo- ra so- chim

o'- sib qo- shim- ga tush-

di.

Ne sav- do-lar me- ning bo- shim-

TOSHKENT SHAHRIM

Po'lat Mo'min she'ri

Nadim Norxo'jayev musiqasi

O'rtacha

Olinsa ham noming toshdan,
Mehring sening nur -
quyoshdan.
Salobatli qaddu basting,
Qardoshlikdan kulgan baxting.

Toshkent shahrim,
toshqin shahrim,
O'zingdirsan yurak-bag'rim.

Chaman nusxa yasangansan,
Saodatdan yashargansan.
Yulduz kabi charaqlaysan,
Baxtim bo'lib yaraqlaysan.

Toshkent shahrim,
toshqin shahrim,
O'zingdirsan yurak-bag'rim.

Dong yoygansan tarixlarda,
Nomdorimsan ta'riflarda.
Paxtakorga shon shahrimsan,
Mehmondo'stim, non shahrimsan.

Toshkent shahrim, toshqin shahrim,
O'zingdirsan yurak-bag'rim.

KATTA ASHULA

Katta ashula Farg'ona — Toshkent musiqa uslubining o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. Chunki, kasbiy musiqa o'ld bu ashula janri boshqa mahalliy uslublarda uchramaydi.

Katta ashula — yirik hajmli va kuy-ohanglari keng nafasga mo'ljallangan ashula bo'lib, u yakka hofiz — ashulachi yoki 2 — 4 hamnafas hofizlar tomonidan aytiladi. Bunda jo'rnavoz cholg'ular qo'llanilmaydi. Katta ashulalarning nazmiy asoslarini aruz vaznida bo'lgan diniy-falsafiy, ishqiy-muhabbat, pand-nasihat kabi mavzulardagi she'riyat (Lutfiy, Sakkokiy, Navoiy, Muqimiy, Furqat, Miskin, Habibiy va boshqalarning) namunalar tashkil etadi. Bu turdagi ashulalar rivojlangan kuylarga ega bo'lib, odatda, erkin ritm-o'lov asosida badihaviylik xususiyatlari bilan kuylanadi. Mazkur janrning «patnusaki ashula», «likobi ashula» singari boshqacha nomlanishlari ham ma'lumki, zero hofizlar ijro paytida qo'llarida patnis yoki likob (tarelka) ushlab turadilar.

Boltaboy hofiz, Hamroqulqori, Mamadbobo Sattorov, Akbarqori Haydarov, Erkaqori Karimov, Jo'raxon Sultonov, Ma'murjon Uzoqov kabi hofizlar katta ashulalarning mahoratli ijrochilari edilar. Bu san'atkorlar kuylagan «Ko'p erdi», «Bir kelsun», «Ey dilbari jononim», «Adashganman», «Do'stlar», «Yovvoyi Chorgoh» singari katta ashulalar keng tinglovchilar ommasiga yaxshi ma'lumdir.

Keyingi yillar davomida ayrim katta ashulalarni cholg'ular jo'rigida ijro etish amaliyoti ham qo'llana boshlandi. Bunga «Mehnat ahli», «Ey dilbari jononim», «O'zbekiston» kabi katta ashulalarni misol keltirish mumkin. Shuningdek, katta ashulalarni alohida cholg'uda, masalan, nayda ijro etish an'anasi ham yuzaga keldi. Bu o'rinda Ismoil naychi, Abduqodir naychi va Saidjon Kalonovlardek ustoz san'atkorlarimizning xizmatlari katta.

Jo'raxon Sultonov.

YALLACHILIK SAN'ATI

Farg'ona—Toshkent musiqa uslubida xotin-qizlar ijodi unumli bo'lib, ular orasida, jumladan, tarafma-taraf bo'lib lapar aytishlar, turli qo'shiqlarni kuylash, to'y marosimi aytilarlari bo'lgan yor-yor, kelinsalom va o'lanlarni kuylash ommaviy tus olgan. Bular ichida, ayniqsa, yallalar sevib ijro etiladi.

Yalla — bu band — naqarot shakliga ega aytil bo'lib, u raqsga tushib kuylanadi. Bunda yakkaxon yallachi doyra jo'rigida raqsga tushib bandlarni kuylasa, naqarotlarni davrada hozir bo'lgan ko'pchilik qo'shib aytadi. Bundan tashqari, Buxoro — Samarqand sozandalari va Xorazm xalfalari san'atiga yaqin bo'lgan kasbiy yallachilar ham bo'lib, ular yakka holda yoki ansambl tarzida namoyon bo'ladi.

Yakka holdagi yallachi, odatda, o'z aytilmalariga dutor yoki doyra sozida jo'r bo'ladi. Yallachilar ansambli esa 2 — 3 ayoldan iborat bo'lib, faqat doyra jo'rigida kuylaydilar. Xotin-qizlar davrasida hozir bo'lgan yallachilarning repertuari asosan qo'shiq, lapar, yalla va to'y marosimi aytilmlaridan tuzilgan bo'ladi.

YALLAMA-YORIM

O'rtacha

O'zbek xalq yallasi

Qal-dir-g'och qo- ra e- kan, qa- no- ti o- la e- kan, yosh-lik-da ber-gan ko'n-gil ay- ril- mas ba- Naqarot lo e- kan. Yal-la-ma-yo-rim, yal-lo-la, yal-lo-la- shay-lik, be-dod-la - shay-lik, uch-ta, to'rt-ta bir bo'- lib, ro- hat- la- shay-lik

Musiqa savodi. *Yarim ton va butun ton haqidagi bilimingizni mustahkamlang.* Musiqa cholg'ulari (masalan, rubob, dutor, fortepiano va b.)ning pardalar bo'linmasida bir-biriga tutash joylashgan yondosh pardalar yarim tonni tashkil etadi. Masalan, do-major tovushqatorida yarim ton oralig'i «mi» va «fa», «si» va «do» tovushlari orasida yuzaga keladi.

Misol:

- 0,5 ton   - 0,5 ton

Yarim ton oralig'idagi tovushlarni kuylaganda ovozda go'yo yarim «qadam» tashlangan bo'ladi, ya'ni ovozingizni ozgina yuqoriga ko'tarasiz yoki pastga tushirasiz. Demak, yarim ton oralig'ida joylashgan tovushlar bir-biriga nihoyatda yaqin joylashgandir. Quyidagi misollarni ovozingizda mashq qilsangiz, yarim ton holatini yaxshiroq his etasiz:

- 1 ton -

Butun ton ikkita yarim tonga teng bo'lib, bunda ovozingizda yarim tonga nisbatan ko'proq siljish sodir bo'ladi.

Misol:

- 1 ton -

?! Savol va topshiriqlar

- 1.«Toshkent shahrim» qo'shig'ining ohang –pardalarida mavjud yarim ton va butun ton oraliq tovushlar qanday aniqlanadi?
- 2.Qo'shiqning naqaroti va uch band she'rini yod oling.
- 3.Quyidagi nota cho'zimlarining o'lehov sanog'ini aniqlang hamda ularni chapak vositasida (hisobga mutanosib) ifoda eting:

XORAZM MUSIQA USLUBI HAQIDA TUSHUNCHA

Xorazm musiqa uslubi — mazkur vohadagi xalq qo'shiq va laparlari, turli marosim, tomosha va o'yin-raqs kuylari hamda dostonchilik, ashulachilik va maqom san'ati kabi kasbiy musiqa an'analaridan tashkil topgan. O'zbek musiqasining tarkibiy qismi bo'lgan Xorazm musiqasi, ayni vaqtda, o'zgacha tarovatga ega bo'lib, uning ma'lum darajada turkman va ozarbayjon musiqasiga yaqin jihatlari ham bordir.

Xorazm musiqa uslubining o'ziga xosligi uning an'anaviy cholg'ularida ham namoyon bo'ladi. Masalan, bulamon damli — puflama cholg'usi bu uslubda keng qo'llaniladi. U boshqa mahalliy uslublar uchun xos emas. Bulamon — tut daraxtidan ishlangan kichik surnay shaklidagi cholg'u bo'lib, unda yakka holda va ansambl tarkibida ijro etish mumkin.

Xorazmda Kavkazning mashhur tor cholg'usi ham keng tarqalgan. XIX asr oxiridan boshlab esa, «garmon» cholg'usi ham qo'llana boshlangan. Uni «soz» deb atashadi. Bulardan tashqari, Xorazm musiqa amaliyotida deyarli barcha o'zbek xalq cholg'ulari (dutor, tanbur, g'ijjak, nay, qo'shnay va boshqalar) qo'llangani holda do'mbira sozi kam uchraydi.

Xorazm musiqa uslubida raqs va, umuman, o'yin harakatlari bilan bog'liq cholg'u kuylari salmoqli o'rin tutadi. Raqs-o'yin kuylarini bir necha turlarga bo'lish mumkin:

1. Xalq o'rtasida ommalashgan raqs-lar. Ularning asoslarini «Lazgi», «Ganji Qorabog'», «Ufori» kabi kuylar tashkil etadi.

2. Dorbozlarning o'yin kuylari. Ularni «Yelpazalandi», «Ufori Yelpazalandi» kabi kuylar tashkil etadi.

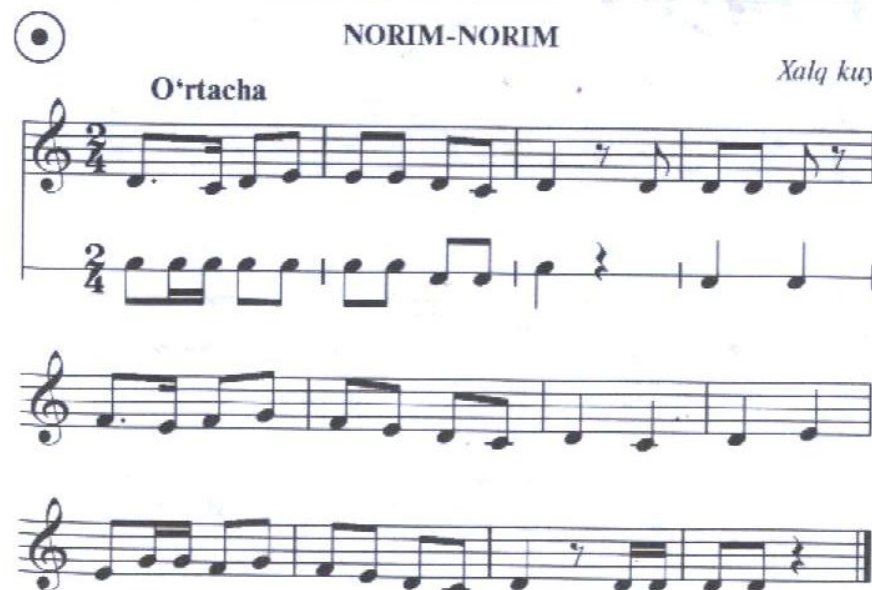
3. Qiziqchi va masxarabozlarning o'yin kuylari. Bu kuylarni «Chog'olloq», «Az-az», «Az-azning tezi», «Xorazmcha», «Yuz bir», «Ot eroni», «Surnay yo'li» kabi namunalar tashkil etadi.

Xorazm raqs va o'yin kuylari ommaviy bayram, sayillarda ijro etiladi. O'tmishda esa Xiva xonligida o'tkazilgan Xalq sayli kunlari «Xatarli o'yin» nomli turkum mazmunida ham namoyish etilgan. «Xatarli o'yin»da parrandalar va uy hayvonlarining xatti-harakatlari (masalan, «Ot o'yin», «Tustovuq o'yin», «Kaptar» va b.) hamda «Olma terish», «Kampir», «Ko'knori» kabi maishiy sahnalar musiqa jo'rligida komik harakatlar vositasida aks ettirilgan.

NORIM-NORIM

Xalq kuyi

QARI NAVO (ASHULA YO'LI)

Munis g'azali

Xalq kuyi

M.M. ♩ = 104

Ey la- to- fat o- s(i)- mo- ni uz- ra

hus- ning of- tob,

Zar- ra- dek mah- vash- lar

at- ro- ling- da ay- lar iz- ti- rob,

ling- da ay- lar iz- ti- rob,

Mo-hi rux- so-

ring na- mo- yon ay-la-bon chiq- sang a-

gar,

Kun xi- jo- lat- din yu- zi- ga sho- m(i)-

din tor- tar ni- qob, sho- m(i)- din tor-

tar ni- qob,

Ey latofat osmoni uzra husning oftob,
 Zarradek mahvashlar atrofingda aylar iztirob.
 Mohi ruxsoring namoyon aylabon chiqsang agar.
 Kun xijolatdin yuziga shomdin tortar niqob.

Musiqa savodi. Bilimingizni mustahkamlang. **M a j o r t o -**
v u s h q a t o r i, odatda, tuzukning tayanch pardasi (tonikasi)-
 dan boshlab quyidagi tovushlar nisbatida tarkib topadi:

1 ton + 1 ton + 0.5 ton + 1 ton + 1 ton + 1 ton + 0.5 ton

?! Savol va topshiriqlar

1. Qanday raqs kuylarini bilasiz? Nomlarini ayting.
2. «Qari navo» ashulasining kuy-ohanglarida qo'llangan intervallarni aniqlang, doyra usulini «burn-bak» vositasida ifoda eting.
3. «Sol» notasidan yuqoriga qarab major tovushqatori tuzing.

XORAZM DOSTONCHILIK AN'ANALARI

Xorazm dostonchilik maktabi o'z an'alariga ega bo'lib, u boshqa mahalliy dostonchilik maktablaridan (masalan, Surxondaryo–Qashqadaryo dostonchilik an'alaridan) farqli jihatlariga ega. Bu farqlar, asosan, quyidagilardan iborat:

a) Xorazm dostonlari (ichki) «bo'g'iq ovoz»da emas, balki «ochiq ovoz» uslubida kuychan xususiyatlar bilan aytiladi.

b) Ko'pgina mahalliy dostonchilik maktablarida do'mbira sozi jo'rnavoz sifatida qo'llansa, Xorazm dostonchiligida dutordan foydalaniladi. Shuningdek, doston aytimida ijrochilar ansambli qatnashadi. Bunda ustoz–baxshi dutor, tor yoki rubobda, qolganlari esa g'ijjak, bulamon va ba'zan doyra sozlarida jo'r bo'lib turishadi.

d) Xorazm dostonlari repertuarini, asosan, «Oshiq G'arib va Shohsanam», «Go'ro'g'li», «Kuntug'mish», «Bozirgon», «Oshiq Oydin» kabi dostonlar tashkil etadi. Biroq Xorazm dostonchiligida qahramonlik dostoniga mansub «Alpomish» namunasi uchramaydi.

Xorazm dostonchiligining yirik vakillari qatorida Ahmad baxshi, Bola baxshi, Ro'zimbek Murodov, Qalandar baxshilar nomini aytish kerak.

Xorazm musiqa uslubi doirasida dostonlarni garmonda (sozda) ijro etish an'anasi ham bo'lib, bunda dostonlar bir butun yaxlit shaklda emas, balki undan olingan parchalar va termalar aytiladi.

Xorazmda bu turdagi ijrochilarni sozchi, ya'ni Qurbon sozchi, Qodir sozchi deb ataydilar. Shuningdek, san'atkor ayollar–xalfalar tomonidan ham dostonlarning ayrim qo'shiq–nomalari shu tarzda aytiladi.

Bola baxshi Abdullayev.

- Musiqa tinglash. «Go'ro'g'li» dostonidan «Ovozing seni» aytimini tinglang.

OVOZING SENI

Shoshmasdan

Xalq o'-zi yet-qiz-gan
a-ziz meh-mo-nim, bo-la-ma o'-x-
shay-di o-vo-zing se-ni. Tez xa-ba-rin
ber-gil chiq-mas-dan jo-nim,
o'-g'-li-ma o'-x-shay-di o-vo-zing se-ni,
bo-la-ma o'-x-shay-di no-li-shing se-
ni.

O'g'lim ketib sulton boshim xor o'ldi.
O'g'limni ko'rmakka ko'nglim zor o'ldi,
Yig'lamoqdin ikki ko'zim ko'r bo'ldi,
O'g'limga o'xshaydi ovozing seni.
Bolama o'xshaydi nolishing seni.

△ Qo'shiq kuylash

ONA TILIM – O'ZBEK TILIM

Po'lat Mo'min she'ri

Farhod Alimov musiqasi

O'rtacha sur'atda

Ti-lim chiq-qan so'-zing bi-lan,
Di-lim rav-shan o'-zing bi-lan.
Faxr e-ta-dur xal-qim - e - lim, Faxr e-ta-dur
xal-qim - e - lim, O'z-bek ti-lim - o - na ti - lim.
O'z-bek ti-lim - o - na ti - lim.
Ya-go-na-san Va-tan mi-sol,
Sen-dan top-dim bax-tu iq-bol,

Mak-ta-bing-da ol - dim ta'-lim, mak-ta-bing-da
 ol-dim ta'-lim, o - na ti - lim - o - na ti - lim,
 o - na ti - lim, o - na ti - lim.
 Na-vo-iy- dan me-ro- sim- san,
 ja - rang-la-gan o-vo - zim-san.
 Yu-ra - gim-da zav-qim lim-lim,
 O- na ti- lim - o'z- bek ti-lim.
 Yas-sa-viy-ning xi-to - bi-san, Qo-di - riy- lar
 ki- to- bi-san, ey o'-zim-ning mus-ta- qi- lim,
 o- na ti- lim o- na ti- lim.

O - na ti-lim - o-na ti-lim.
 Sen-dan a-yon o'z-bek - li-gim, Yax-shi-lar-ga
 ko'z-dek - li-gim, ber-ding o-dob, ber-ding bi-lim,
 O'z-bek ti-lim o - na ti - lim
 O'z - bek ti - lim - o - na ti - lim.

Tilim chiqqan so'zing bilan,
 Dilim ravshan o'zing bilan.
 Faxr etadur xalqim - elim,
 O'zbek tilim - ona tilim.

Yagonasan Vatan misol,
 Sendan topdim baxt-u iqbol.
 Maktabingda oldim ta'lim,
 Ona tilim - ona tilim.

Juda qadim - sharqonasan,
 Asli zoti turkonasan.
 Sen tufayli to'ldi aqlim,
 Ona tilim - ona tilim.

Navoiydan merosimsan,
 Jaranglagan ovozimsan.
 Yuragimda zavqim lim-lim,
 O'zbek tilim - ona tilim.

Yassaviyning xitobisan,
 Qodiriylar kitobisan.
 Ey o'zimning mustaqilim,
 Ona tilim - ona tilim.

Sendan ayon o'zbekligim,
 Yaxshilarga ko'zdekligim.
 Berding odob, berding bilim,
 O'zbek tilim - ona tilim.

XORAZM ASHULACHILIK SAN'ATI

Xorazmda ashulachilik san'ati ravnaq topgan bo'lib, ashulachilarni xalq orasida ko'proq «go'yanda» deb ataydilar. Ashula janrining muhim jihatlari shundan iboratki, u, asosan, mumtoz she'riyat namunalariga asoslanadi. Kuy-ohanglari esa qo'shiq va laparlarga nisbatan keng rivojlangan bo'lib, ovoz ko'lami (diapazoni) bir oktava va undan ortiq bo'ladi.

Madrahim Sheroziy.

Xorazmda «Suvora» nomi bilan ma'lum va mashhur ashula turkumlari mavjud. «Suvora» so'zi fors-tojikecha bo'lib, otliq ma'nosini bildiradi. Ustozlar «Suvora» ashula yo'llarini «ot tuyog'idan hosil bo'ladigan turli ritmik tuzilmadagi usullar va ularga asoslangan kuylar»ni ifodalaydi, deb ta'kidlaydilar.

Xorazm «Suvora»lari Navoiy, Mashrab, Nodira, Ogahiy, Munis, Avaz O'tar, Bedil kabi shoirlarning she'rlari asosida aytiladi.

Xorazmda «Suvora» ijrochilarining didalishma yoki diydalashma deb yuritiladigan o'ziga xos musobaqalari o'tkazib turiladi. Bunday musobaqada qatnashayotgan bir necha ashula-

lachining har biri dastlabki (birinchi) ashulachi taklif etgan ashula kuyi asosiga yangi she'rlar bog'lab, navbatma-navbat kuylaydilar. Bu ijodiy vazifani yuqori mahorat bilan bajargan ashulachi didalishma musobaqasida g'olib bo'lib chiqadi.

«Suvora»larning mashhur ijrochilari qatorida Hojixon Boltayev, Madrahim Yoqubov (Sheroziy), Komiljon Otaniyozov, Otajon Xudoyshukurov kabi ijrochilarning nomlari alohida hurmat bilan tilga olinadi.

Xorazmda «Suvora» ashula yo'llarining ikki turkumi mashhur bo'lib, ular quyidagicha nomlar bilan ataladi:

1. O'n ikki Suvoradan iborat **Savti Suvoralar** turkumi. Bu turkumdagi har bir «Suvora» rim raqami bilan belgilanadi. Masalan, Savti Suvora I, Savti Suvora II, Savti Suvora III, Savti

Suvora IV, Savti Suvora V va hokazo. Mazkur turkumdagi barcha Suvoralar 6/8 o'lchov vaznidagi doyra usullari bilan ijro etiladi.

2. Suvoralarning yana bir turkumini **yirik shaklli Suvoralar** majmuasi tashkil etadi. Bu Suvoralar turkumidagi har bir Suvoralarning maxsus nomi bo'lib, ular Suvora, Chapandozi Suvora, Yakparda Suvora, Xushparda Suvora, Kajhang Suvora kabi ataladi. Bu Suvoralarda 6/8, 3/4, 3/8 ritm o'lchovlari va ularga muvofiq doyra usullari qo'llanadi.

● Savti Suvora I ni tinglang.

«Qalabandi» kuyini notalar asosida (vazmin sur'atda) kuylang.

QALABANDI

O'rtacha tez O'zbek xalq kuyi

?! Takrorlash uchun savol va topshiriqlar

1. Farg'ona-Toshkent musiqa uslubi haqida nimalarni bilasiz?
2. Katta ashula haqida umumiy tushunchangiz?
3. Xorazm musiqa uslubi haqida tushuncha bering.
4. Xorazm xalq raqslarining nomlari qanday?
5. Xorazm dostonchilik maktabining o'ziga xos jihatlari nima?
6. Farg'ona-Toshkent cholg'u musiqasi haqida nimalarni bilasiz?

II CHORAK

MAQOMLAR HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA

MAQOM TUSHUNCHASI

Maqom san'ati o'zining ko'p asrlik tarixiga ega. Bu turdagi musiqiy san'at avloddan avlodga «ustoz-shogird» an'anasi orqali meros bo'lib o'tib kelgan kasbiy musiqa (shuningdek, ustozona musiqa) yuksak namunalidir. Kasbiy musiqa ilk shakllanishida esa dastlab «saroy madaniyati» muhim o'rin tutgan edi. Chunki, dastlabki davrlarda xalq orasidan yetishib chiqqan iste'dodli musiqachilar xon saroylariga (yoki amaldorlar xonadonida) musiqachi bo'lib xizmat qilish uchun jalb etilganlar. Xuddi ana shunday vaziyat va shart-sharoitlar yuzaga kelgan davrlardan boshlab kasbiy musiqa qaror topa boshlagan. Demak, o'tmishda maqom san'ati bilan asosan kasbiy musiqachilar (bastakor, kasbiy sozanda - cholg'uchi, kasbiy xonandalar) maxsus shug'ullanib hayot kechirganlar.

Maqomlar shakl-tuzilishi jihatidan juda salobatli san'at namunalidir. Ko'p qismli maqom turkumlarining yuzaga kelishida kasbiy musiqa ijodkorlari - bastakorlik ijodi bilan birga yana musiqa ilmi (musiqashunoslik fani) ham muhim ahamiyat kasb etgan.

Shu bois ham o'tmishda yashab ijod etgan ko'pgina mutafakkir olimlar, jumladan, Abu Nasr al-Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Safiuddin Urmaviy, Qutbiddin Sheroziy, Abdulqodir Marog'iy, Abdurahmon Jomiy va boshqalar maqomlarga doir muammolar yuzasidan ilmiy risolalar yozganlar. Shu tariqa nafaqat maqom ijrochiligi va ijodkorligi, balki maqom nazariyasi fani ham rivoj topib keldi.

«Maqom» atamasi asli arabcha bo'lib, ko'p ma'nolarni, shu jumladan, «o'rin», «joy», «daraja», «martaba», «manzilgoh» kabi tushunchalarni ifodalaydi. Musiqada esa dastlab «cholg'u asboblari» tovush hosil etiladigan joy» (I. Rajabov), ya'ni parda ma'nosiga bog'liqdir. Yana boshqa ko'pgina mazmun jihatlar ham aynan shu pardalarga bevosita bog'lanadi: maqom-bu mukammal pardalar uyushmasi va doyra usullari mushtarakligida ijod etilgan cholg'u kuy va ashulalar turkumidir.

Hozir O'zbekistonda maqomlarning uch asosiy turi mavjud bo'lib, ular quyidagicha nomlanadi:

1. Olti maqom (Shashmaqom).
2. Xorazm maqomlari.
3. Farg'ona — Toshkent maqom yo'llari.

● Musiqa tinglash. «Samoi dugoh» maqom cholg'u kuyini tinglab, ijrodagi cholg'ularni aniqlang.

SAMOI DUGOH

«Dugoh» maqomidan

M.M. ♩ = 72

SHASHMAQOM

Shashmaqom — bu Olti maqom degani bo'lib, u quyidagi maqomlardan tashkil topadi:

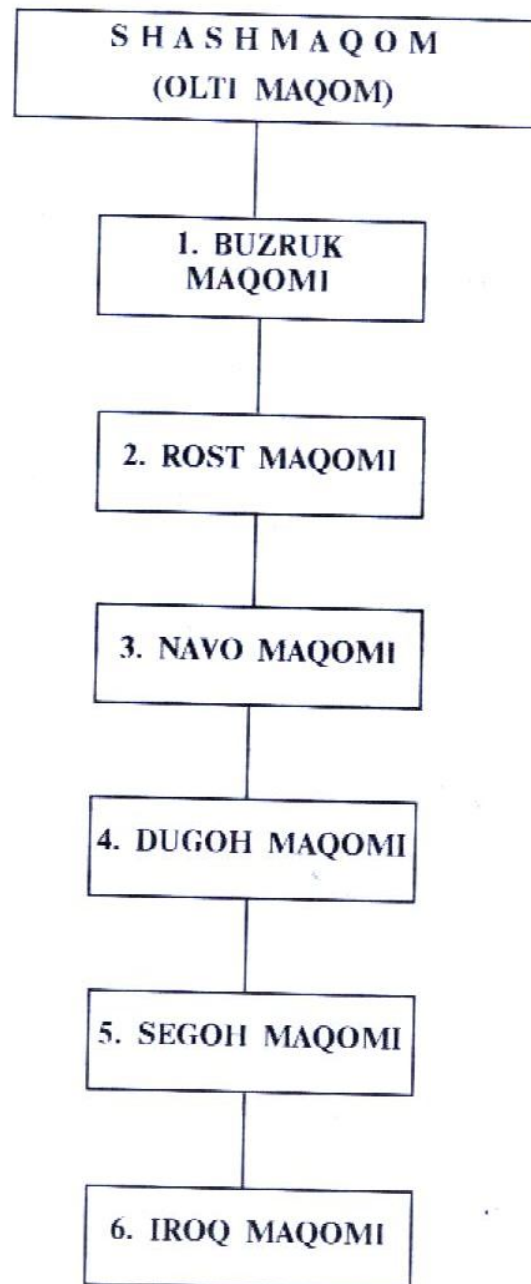
- I. Buzruk — ma'nosi «katta», «ulug'», «buyuk».
- II. Rost — ma'nosi «to'g'ri», «chin», «haqiqiy».
- III. Navo — ma'nosi «kuy», «mungli kuy».
- IV. Dugoh — ma'nosi «ikki o'rin», «ikki joy», «ikki parda».
- V. Segoh — ma'nosi «uch o'rin», «uch joy», «uch parda».
- VI. Iroq — ma'nosi shu nomli arab mamlakatiga nisbat berilgan.

Shashmaqom XVIII asr o'rtalarida Buxoroda saroy kasbiy musiqachilari va musiqashunos olimlari tomonidan Olti maqomdan iborat turkum tarzida ifoda etilgan edi. Bunda olti xil mukammal parda — tuzuklar uyushmasi bosh omil sifatida olinib, ularning muayyan doyra usullari bilan (birikuvi) birligi asosida ijod etilgan cholg'u kuy va aytim (ashula) yo'llari alohida-alohida turkumlarga birlashtirilgan. Demak, Shashmaqom, eng avvalo, oltita mukammal pardalar uyushmasini anglatar ekan. Maqom cholg'u kuy va aytim (ashula) turkumlari esa, ana shu mukammal pardalarning ma'lum doyra usullari bilan mushtarakligi natijasida yuzaga keladi.

Shashmaqomdagi har bir maqom ikki yirik bo'limdan — cholg'u va aytim (ashula) yo'llari (turkumlari) dan iborat bo'lib, ularni «ustoz-shogird» an'anaviy maktabida tahsil ko'rgan malakali kasbiy cholg'uchi va ashulachi-hofizlarga mukammal ijro eta oladilar.

Maqomlar asosan og'zaki an'ana tarzida, ya'ni ustozdan shogirdga «og'zaki uslub» vositasida o'tib, yashab keldi. Shunga binoan, shogirdlar o'z ustozlari ijrosidagi maqom namunalarini xotiralariga muhrlab, amaliy ijrolar jarayonida o'rganib kelganlar va ularni ijodiy o'zlashtirganlar. Shuni aytish kerakki, garchand, Sharq olimlari tomonidan o'ziga xos musiqiy «nota» yozuvi yo'llari ixtiro etilgan bo'lsa-da, ammo ular amaliyotda keng joriy bo'lmagan edi.

Maqomlarni besh chiziqli nota tizimi asosida yozib olish ishlari XX asr davomida bir necha bor amalga oshirildi. Xususan, taniqli kompozitor va etnograf V.A.Uspenskiy (1879-1949) XX asrning 20-yillarida Buxoroda maqomchi ustozlar - hofiz Ota Jalol Nosir va tanburchi Ota G'iyos Abdug'anilar ijrosida salobatli Olti maqom tizimini nota yozuvlarida ilk bor muhrlaydi. Shuningdek, akademik Yunus Rajabiy (1897-1976) ham Olti maqom tizimini ikki bor 50-yillar va 60-70-yillar davomida nota yozuvlari bilan bosmadan chiqardi.

● Musiqa tinglash

TASNIFI ROST

«Rost» maqomidan

Vazmin
I Xona

YOSHILIK ZAVQI

Qadam Saidmurodov she'ri

Nadim Norxo'jayev musiqasi

O'rtacha sur'atda

Oy bo-shim-da par-vo-na
yul-duz-lar-ga boy-lan-dim. Ni-goh sol-sam

har-yo-na, har-yo-na, shod-li-gim-ga

1. ay-lan-di, 2. ay-lan-di.

Naqarot
Yosh-lik zav-qi di-lim-da, ko'k-sim me-ning

sa-mo-dir. Do'st-lar, bu-gun

ti-lim-da, Har bir so'-zim na-vo-dir,

la-la-la-la - - -

la-la-la-la - - -

CODA
la-la-la-la - - -